

SZÁMVETÉS AZ ÖRÖKSÉGGEL

SÁNDOR PÁL: *A magyar filozófia története 1900—1945. I—II.*
Magvető, Budapest, 1973.

»E könyv csupán dokumentálni kívánja, hogy van magyar filozófia és nem csak érdemes vele foglalkozni, hanem kötelesség is« — írja a szerző (II. 465.), aki, sajnos, tavaly óta már jómaga is az örökhagyók közül emlékeztet bennünket kötelességünkre. Ez a kötelesség szerinte a filozófiai gondolat oly felelősségteljes és alkotó művelése, melynek célja »a világ népeinek magy kulturális zenekarában egy fontos hangszer megszólaltatása« (II. 466.). Tegyük hozzá, hogy kötelességünknek tartjuk a sokkal szerényebb feladatvállalást is. Ez pedig a mi esetünkben csupán annyi, hogy olvasóközönségünket minél hamarabb tájékoztassuk arról, hogy van magyar filozófia. Ez a filozófia, noha magán viseli mindazokat a nehézségekből és a magyar társadalmi fejlődés megkésetttségéből és fáziseltolódásából eredő nyomokat, melyek miatt az »új időknek új dalaival« jelentkeztek a magyar filozófiában sokszor disszonáns hangokat ütöttek meg, mégis hozzájárult ahhoz, hogy »... azok a ritka történeti pillanatok, amelyekben — a forradalmakban vagy forradalmi megmozdulásokban — a magyar nemzet „kontása lett önmagának“...« következményeként olyan eredményeket hozzon létre, melyek alkalmassá váltak arra, »... hogy bizonyítsák: egyik nép sem tehetségtelenebb a másiknál...« (I. 11.) A humánusabb társadalom értékeszményéért folyó konkrét cselekedetek helyes megválasztásához a kulturális hagyaték kritikai ismerete okvetlenül szükséges. A kulturális hagyaték egyik összetevője a filozófia is. A közelmúlt magyar filozófiai hagyatékának ismerete legalább három szempontból fontos. Fontos a teljesebb anyanyelvű kultúra megszerzése miatt, a mi sajátos, jugoszláv öngazgató szocialista közösségünk alkotó továbbfejlődésének egyik igen fontos összetevője gyanánt. Fontos a sajátos körülmények között alakuló marxi filozófiai gondolat megértése és továbbfejlesztése végett. Végül pedig fontos, mert összevetésekre ad lehetőséget; jó támpontul szolgál a jugoszláv népek és a magyar nép filozófiai eredményeinek taglalásakor, korunk szellemi fejlődésének sajátosságai kutatásának egészen belül. Emiatt *A magyar filozófia története 1900—1945* nemcsak egy szűk szakembercsoport számára érdekes munka.

A munka értékelésébe nem bocsátkozhatunk. Célunk csupán a bemutatás, a figyelemkeltés. Nem értékeljük sem a válogatás elveit, sem a bemutatás módszereit, sem a könyv szerkezeti felépítését. Nem értékeljük a szerző — noha marxista elkötelezettségű — értékelő állásfoglalásának mibenlétét és ebből eredő következtetéseit sem. Mindezt csupán külön és mélyebb lélegzetű tanulmányokkal lehetne elvégezni. Hogy egy ilyen rövid ismertető milderre miént alkalmatlan, abból is kitétszhet, hogy a továbbiakban megpróbálunk rámutatni mindazokra a főbb problémákra, melyekkel a szerzőnek a munka megírásakor meg kellett birkóznia.

— O —

Sándor Pál (1901—1972) ezer oldalnál is nagyobb terjedelemben foglalkozik negyvenöt viharos és nem csupán magyar, hanem világvonatkozásban is »földrengető« esztendő magyar filozófiai termésével. Mindezt a tudós komolyságával és alaposágával teszi. Csupán példaként említjük meg, hogy munkájához 4011 forrásmunkára hivatkozó lábjegyzetet csatolt. Noha a mennyiség még nem mércéje a minőségnek, a mi esetünkben a számjegy a minőségről is vall. Feladata nem volt könnyű. Arról a korról ír, melynek tragikusan elhunyt költője az »Oly korban élünk...«

verssoraival figyelmeztet bennünket arra az irdatlan mélységű ember-telességre és arra az örök fényvel világító humanizmusnak magasságára, melyet az emberiség történelme ritkán produkált, s amelyen belül a marxi gondolat nagy bukasokkal, de nagy fellobbanásokkal, sokrétűségében alakulva alakította korunk szellemi valóságát; immár elhallgathatatlan, megkerülhetlenné, de egyre inkább tettekben is megvalósulóbbá téve önmagát.

Marxista gondolkodó lévén, a szerzőnek úgy kellett ebben az anyagban mozognia, hogy visszanyúlhasson azokhoz az eredőkhöz, melyekből a század első felének magyar filozófiája sarjadt. Ugyancsak bele kellett építenie munkájába azokat a tovább mutató vonatkozásokat is, melyek az 1945 utáni időkben értek magvassá. Emiatt — természetesen — ki kellett lépnie a szűk magyar keretből és európai, de világviszonylatú összefüggésekre kellett mutatnia. De amikor ezt tette, akkor mindenekelőtt rá kellett tapintania és meghatározott (marxista) szempontból kellett vizsgálnia azokat a politikai viszonyokat (amelyekkel — ahogy Marx kimutatta — a filozófia szervesen összekapcsolódik) kitermelő társadalmi-gazdasági körülményeket, amelyek a filozófia szellemi gyökereit elsődleges meghatározókként táplálták élető nedvekkel. Rámutatott azokra az áttelekre, amelyek az elvontság legmagasabb szintjén mozgó filozófiai gondolatot létrehozzák, s melyek nélkül a filozófia megállna a »formális okoskodásnál, fogalomköltészetnél, a valóság felfedezése és hű visszaturózése igyekezete helyett, ami a filozófia feladatának első (aláhúzta B. F.) etapa« (I. 22.). S amikor ezt tette, ugyanakkor megmutatta, miért vált éppen ilyen fogalomköltészeté a marxizmustól disztancáló, vagy a marxizmussal csak szegyenlősen rokonszenvező filozófia.

Ezt a feladatot kétfős vonatkozásban végezte el. Rövidebben, bevezető keretrajz gyanánt adott összefoglaló értékelést, de a munka nehezebb része ott következett be, amikor az egyes filozófiai áramlatok és ezeken belül egyes filozófusok életművét bemutatva és aprólékosan elemelve — európai viszonylatú hatásaikkal és visszahatásaikkal egybevetve — a két vasok kötet teljességével bizonyít. Hegeli gondolatmenetet követve azt mondhatnánk erre, hogy viszonylag könnyű a sok egyedi, konkrét alma, körte stb. fogalmából eljutni a gyümölcs elvont fogalmáig, de nagyon nehéz a gyümölcs elvont fogalmából kiindulva eljutni a konkrét egység sokféleségéhez. Nos, Sándor Pál ezt a feladatot vállalta és végezte el. Emiatt könyve bizony megkívánja nemcsak a történelmi, gazdasági stb., hanem a filozófiai előismereteket is. Ugyanakkor élvezhető a filozófiaiilag kevésbé képzetek számára is, mert mondanivalójának világosan kifejezett összefüggései szinte vezetnek a kevésbé tájékozott olvasót, s bevezetik a filozófia mélyebb sűrűibe.

A társadalmi fejlődés »fáziseltolódásából« — a megkésettiségből — eredő sajátosságok gazdasági, politikai, filozófiai vetületeit elemezve a szerző kitűnő modellt ad a nem magyar, de hasonló viszonylatok elemzéséhez. Egyúttal rámutat a szellemi áramlatok átváltozásaira és társadalmi szerepének az új gazdasági-politikai körülményekkel meghatározott alakulására is. De ellenkezőleg, elkerülve a gazdasági determinizmus me-revségének csapdáját, a szellemi termelés politikai-gazdasági visszahatásainak, az »eszmeik termelőerőkké válásának« számos példáját is adja.

A csoportosítás elveiből származó nehézségeket és a tipológiára való törekvés esetleges sematizmusba fulladásának veszélyét a mondanivaló részleteinek és témaköreinek dinamikus egymásba fejlesztésével kerüli el, s ha szükségét éri, nem riad meg a nagy visszakanyarodóktól és a többszintű és sokrétű párhuzamba állításoktól sem. Ez az eljárás rendszerint nehézkessé teszi a munka szerkezeti felépítését. Sándor Pál munkája nem vált túlságosan nehézkessé. Sőt, az alkalmazott eljárás miatt a problémakísérő struktúrához vezet el, mert egyesíti magában az időrendi, a tematikai, a biográfiai és a problémafejlesztési módszerek előnyeit.

A munka két részre bomlik. Az első részben (az első kötet), az első fejezet (*Társadalmi alapok és diffúziós áramlatok*) tartalmát tömören kifejező keretmegvonás után, ahogy ő mondja, a »jobbrol balra« haladás elve szerint az *Egyházi filozófiai* fejezetben *Katolikus filozófusok* és *Protestáns bölcselek* csoportosítással, de éppen a relatíve megszabott keret adta előnyöket kihasználva már a legösszetettebb viszonyulásokban tárgyalja a magyar filozófia összes problémáit. De beszéljenek az alcímek! *A Hit és tudás, Természettudomány és vallás, Neotomizmus és marxizmus, Keresztényszocializmus, Neotomista jog- és állambölcselet, Az Aquinóitól Makarenkóig, Dialektikai teológia, Értelem és hit, A szocializmus evangéliuma és az evangélium szocializmusa, Krisztussal Hitler ellen* témái, amellelt, hogy 16 gondolkodót elemeznek, mégsem sematikusak. Nem sematikusak olyan értelemben sem, hogy mereven elválasztanák az ontológiai (lételméleti), ismeretelméleti, filozófiai antropológiai stb. kérdéseket (ami lehetetlen is), de olyan értelemben sem sematikusak, hogy ne utalának mind a gazdasági, politikai, mind a más filozófiai meggyőződésű európai vagy magyar felfogásokra. Ugyanezek a megjegyzések érvényesek az *Állam filozófusai* c. fejezetre, melyben kilenc gondolkodót elemez *Az egyház és az állam élén, Az állam és a jogrend apológiája, A »tisztá« jogelmélet, »Szinoptikus« jogtan, A Habsburg-monarchiától a népi demokráciáig, Nemzet-karakterológia, A rendszer, A Harmadik Birodalom bűvöletében* c. témákkal. S ahogy az előző fejezetekben olyan gondolkodókat elemez, mint pl. Prohászka Ottokár, Tavasz Sándor, vagy Ravasz László, akiknek nevei is témakörük, habár vallásos alapszínezetű, de egyáltalán nem egysíkú voltára utal, a következő fejezet sem szigorú jogfilozófia. A történelem, vagy a logika problémái, a belőlük eredő szükségyszerű összefüggéseknek »az állam filozófusain« messze túlmutató láncszemeivel kapcsolódnak bele a magyar filozófia heterogén, de mégis egymásra ható összetevőinek marxista kritikával kialakított egészébe, akár Székfi Gyuláról, a történésről, vagy Pauler Ákosról, a logikusról is esik szó.

Az európai dimenzionálás különösen a *Két állam filozófusai* c. fejezetben tűnik ki, ahol négy magyar származású, de más országokban is alkotó gondolkodót tárgyal, hogy csak Mannheim Károlyt, a tudásszociológia híres képviselőjét említsük. A *pozitivizmustól a neokantianizmusig* c. fejezet tallán tematikailag a leghomogénebb, noha a címben jelölt határalakulás sokrétű elemzése itt sem hiányzik, hiszen 17 filozófus életművét elemezve Sándor Pál felölelte a filozófiai diszciplínák és részproblémák egész skáláját a logikától, a szociológiától az esztétikáig.

Az első kötet hatodik fejezete (*Ellenzéki fiatalok*) hét gondolkodót tárgyal *Aktív katolicizmus, Morális immoralizmus, Egzisztencialista kísérletek, Magyar narodnizmus és A szellemfilozófiától a marxizmusig* címmel.

A második kötet egy fejezetből áll. Címe: *A munkásmozgalom teoretikusai*. A feldolgozás elvét ismertetve a szerző a következőket írja (idéz-zük, mert az egész munka szerkezeti megvilágosítására és módszerbeli felépítésének megértésére is alkalmas): »Másképp pedig a jobbrol balra haladás nagyrészt a kronológiának is megfelel, amennyiben a századeleji revizionizmussal kezdődő elméletek a helyzet kieleződése folytán egyre radikálisabbra változnak (...) A munkásmozgalom jobb- és baloldalisága tehát nem mérhető a polgári jobb- és baloldalisággal...« (II. 12.) Ezt az elvet a *Jobboldali szociáldemokraták, Centristák, A szociáldemokráciától a kommunista pártig, Forradalom és emigráció, Útban hazafelé* c. témák valósítják meg husz gondolkodót bemutatva, noha a szerző itt is következetes önmagához: nem kíván merev sémákba csoportosítani. Az *Útban hazafelé* c. téma sorrendben például Révai Józsefet, Rudas Lászlót, Fogarasi Bélát és végül Lukács Györgyöt tárgyalja, akinek a szerző kivételes terjedelmet szentelt (389—464.). Ezek közül pedig sokak szerint Lukács csak időrendben került a sor végére, ő élt ugyanis legtovább. A jobb- és baloldaliság kritériumként alkalmazott fogalmának vitathatósága itt erősen kiütöközik. Természetesen már aszerint, ki mit ért a fogalom alatt.

Dr. BODROCVÁRI FERENC